

ҚАШҚАДАРЁ ТОЖИК ТЎЙ МАРОСИМ ҚЎШИҚЛАРИНИНГ ЛОКАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Акмал Шерназаров

Самарқанд давлат университети доценти,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

ARTICLE INFO

Received: 04th March 2024

Accepted: 04th March 2024

Online: 04th March 2024

КАЛИТ СЎЗЛАР

тўй маросими, ҳинобандон,
саломнома, қўшиқ,
Қашқадарё вилояти, урф-
одатлар.

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Қашқадарё тожик маросими фольклорида тўй қўшиқлари, уларнинг таркиби, табиати, ижро босқичлари, ҳинобандон ва саломнома қўшиқларининг узига хос хусусиятлари, муштарак ва фарқли жиҳатлари, уларнинг мазмун ва ғояси ёритиб берилган. Шунингдек, қўшиқларда воҳа аҳолисининг маънавий ҳаёти, катталарга бўлган эҳтироми, дунё қарашлари, урф-одатлари ва анъаналари кўрсатилган.

Тожик тўй маросимларида қўшиқлар алоҳида мавқе эгаллаган. Н.Маъсумийнинг "Тожик фольклори" китобида тожикларнинг тўй маросими фольклори, улар билан боғлиқ айрим одатлар хусусида баъзи маълумотлар бериб ўтилган[3]. Шунингдек, Р.Амоновнинг "Кўлоб оғзаки ижоди очерки" китобида ҳам Кўлоб аҳолисининг никоҳ тўйи хусусида фикр-мулоҳазалар баён этилиб, бу ерда никоҳ тўйи қўшиқларининг созанда ва гўяндлар томонидан ижро қилиниши қайд қилинган. Тадқиқотчи "Саршўён" ("Бош ювди"), "Сартарошон" ("Соч-соқол олди") ва "Бурор-бурор" ("Қирқди-қирқди") сингари маросим кўринишларини тасвирлаб берган[1].

Фольклоршунос Ф.Зехниева китоби Ўрта Осиёда истиқомат қилиб келаётган тожик аҳолисининг тўй маросим қўшиқлари тадқиқига бағишланган ягона салмоқли асар бўлиб, уларнинг ижро тарзини, мазмун-мундарижаси ва оҳангини ўрганишга қаратилган. Бундай қўшиқларда совчилик ва тўй хабари, тўйга тайёргарлик, келиннинг улғайган хонадонини тарқ қилиши, унинг қалбини жудолик ва фироқ изтироблари чулғаш, тўй эгаларига қутлов йўллаш, баъзан ҳажв қилиш, ҳазиллашиш, тўйга хос тантанадан завқланиш, келин-куёвни, қуда-андаларни тавсифлаш, шўх-шўх рақсларга, айтишувларга даъват қилиш ва чорлаш сингари мотивлар етакчилик қилиши кўрсатилган, лекин булар гуруҳлантирилган ҳолда махсус тадқиқ қилинмаган[2].

Қашқадарё тожикларининг тўй маросимларида ҳам қўшиқлар катта ўрин тутди. Фольклоршунос Р.Қодировнинг Қашқадарё тожикларининг маросим фольклорига оид тадқиқоти бу жиҳатдан алоҳида эътиборни тортади[6]. Олим бу борада тадқиқот юргизар экан, воҳада тожик тилида тарқалган тўй қўшиқларининг узига хос хусусиятларига, уларнинг маросимий моҳиятига айрича эътибор қаратган. Шу асосда олим Қашқадарё воҳаси тожикларининг тўй маросими фольклори жуда бой

деган хулосага келган. Улар халқ лирикасининг бошқа намуналари орасида бадиияти жиҳатидан ҳам бой бўлиб, қадимдан жамият тарихида, жамоавий давраларда мустақкам ўрин тутиб келганини таъкидлаган. Олим совчилик (хостгорлик) ва “нон синдириш” ёки “нон ушатиш” (ноншиканон), фотиҳа тўйи, “чопон қирқиш” (жомабуррон), маслаҳат (тўй маслаҳати ёхуд маслаҳат оши), “тўй ортди” ёки “тўй юклади” (тўйфиристонӣ), “супра ёйди (сурфакушоён), “ҳино боғлаш” (ҳинобандон), никоҳ, хотинлар тўйи (тўйи занон), “чаллар” ёки “чарлар”, “чалланди” (талбон) ва ҳоказо сингари воҳага хос тожик тўй маросими хусусида батафсил сўз юритиб, кўпроқ уларнинг этнографик табиатини ёритган. Муҳими, уларнинг ҳар бири қўшиқлар билан зийнатланганини ҳақли эътироф этган. Аммо, таъкидлаш керакки, мазкур тадқиқотда Қашқадарё воҳаси тожикларининг маросим фольклори даврга бўлиб, яъни шўро тарихида “Октябрь инқилоби” номи билан юритиладиган, 1917 йил октябрда юз берган ҳокимиятни эгаллаш билан боғлиқ тарихий воқеа “инқилобгача” тарзида даврий чегара сифатида белгилаб олиниб ўрганилган. Шунинг ўзиёқ, мазкур мавзунини ҳозирги давр – истиқлол бахш этган имкониятлардан фойдаланиб ўрганишни тақозо қилади.

Умуман айтганда, тожикларнинг тўй маросим фольклори ҳақидаги бу тадқиқотларда баён қилинган фикр-мулоҳазалар қисман Қашқадарё воҳаси тожиклари тўй қўшиқлари учун ҳам тааллуқлидир. Шунини инобатга олиб, такрор қилмаслик андешаси билан масалага ёндашиш лозим саналади.

Кўриб чиқиб, ўрганганимиз юзасидан танҳо шунини таъкидлашни зарур ҳисоблаймизки, Қашқадарё воҳаси тожиклари тўй қўшиқлари бошқа ҳудудларда яшаётган тожикзабон аҳолининг тўй маросими фольклори билан қатор муштаракликларга эга бўлиши баробарида ўзига хос белгиларга ҳам эга. Бу кўпроқ уларнинг ижросида, тилида, образларида намоён бўлади. Шунингдек, бу тафовут баъзи намуналарнинг мана шу маконга айнан хослигини кўрсатиб турувчи шева сўзлар, таниқли инсонларнинг номлари ёки воҳага алоқадор топонимлар, гидроним, некроним кабиларнинг келтирилиши билан билиниб туради. Яна вилоят табиати, шароити, аҳолининг яшаш тарзи, маданияти, анъаналари акс этиши билан ҳам фарқланиб туради.

Бинобарин, ишнинг мазкур қисмида воҳа тўйларида ўзига хос мавқе эгаллаган “Ҳино бойлаш” (“Ҳинобандон”), “Ҳуй бале”, “Ҳай лола, лола, лола”, “Саломнома”, “Ёр, ёр-ёрон”, “Тўй муборак” (“Тўй муборак бод, Ал муборак бод”), “Хуш келдингиз” (“Хуш омадед” ёки “Эй Ҳамзамуту Зайнаб номи худо муборак”), “Келин ўтирсин” (“Келиншинонӣ”) каби маросим қўшиқлари, шунингдек, яна тўй маросим фольклорига алоқадор турфа айтимлар, лирик ва бошқа қўшиқлар ҳақида тўхталишни лозим топдик.

Кўриняптики, номлари қайд қилинган маросим қўшиқлари тўйнинг у ёки бу урф-одати мазмунини ўзида ифода этади. Фақатгина вилоят

миқёсида тожик тўйлари фольклорида учрайдиган "Сартарошлар" ("Сартарошон"), "Бош ювди" ("Саршўён"), "Элтди-элтди" ("Барор-барор") кўшиқлари кузатилмади.

Тўй кўшиқлари орасида "Ҳинобандон" маросим кўшиғи алоҳида мавқе эгаллайди. Бироқ у Қашқадарё вилоятининг Шахрисабз тумани худудидаги Ғелон қишлоғида "Базм" деб аталиши ҳам аниқланди.

"Ҳинобандон" қадимий одатлардан бири бўлиб, у никоҳ кечасида ёки ҳайит арафасида адо этилади. Маросимни ташкил қилиш жараёнида хотин-қизлар маълум бир миқдордаги ҳинони идишга солиб сувда ивитадилар ва уни бўтқа кўринишига келтириб, ўз қўл кафтларига, оёқ ости, бармоқлари ва товонларига суртиб боғлашади. Бу удум ҳозиргача мустаҳкам амал қилиб келмоқда. Маросим жараёнида иштирокчи аёллар ҳамда келиннинг дугоналари тарафидан махсус куйланадиган "Ҳинобандон" кўшиқлари унинг мазмуни ва таъсирчанлигини бойитувчи муҳим вербал компонентдир. Қашқадарё воҳаси тожиклари орасидан куйидаги "Ҳинобандон" кўшиғи намунаси ёзиб олинди:

Ҳино, ҳино мебандад,
Ба дасту по мебандад.
Агар ҳино камӣ кунад,
Соати тилло мебандад.

Ҳино, ҳино мебандад,
Ба дасту по мебандад.
Агар ҳино камӣ кунад,
Даспони тилло мебандад.

Ҳино, ҳино мебандад,
Ба дасту по мебандад.
Агар ҳино камӣ кунад,
Занҷири тилло мебандад [Илова, 1].

(Мазмуни: Ҳино, ҳино боғларлар. Оёқ-қўлга боғларлар. Агар у камлик қилса, тилла соат (тилло даспона, яъни билакузук, тилло занжир) тақарлар).

Кўриняптики, "Ҳинобандон" кўшиғининг оҳанги шўху шодон, завқбахш. Унда ижрочи аёллар ва қизлар тилидан келинчакларга куёв томонидан тортиқ қилинадиган зебу зийнатларнинг номи алоҳида тилга олинмоқда. Айнан шу манзара бадий тасвирни ҳосил қилмоқда.

Келиннинг қўл ва оёқларига баробар ҳино боғлаш, яна унга шу тусдаги тилла соат, дастпона (билакузук) ва занжирни тақиб кўйиш орқали келинчакнинг ҳусни орттирилади.

"Саломнома" ҳам анъанавий тўй кўшиқларидан бири бўлиб, мазмун-мундарижаси, ички ва ташқи бадий тузилмаси, кимга йўналтирилгани, айрим поэтик белгилари жиҳатидан тўй маросим

қўшиқларининг бошқа турларидан фарқланиб туради. Айтиш мумкинки, ҳатто у Қашқадарё вилояти тожик фольклори тўй қўшиқлари орасида салмоқли ўрин тутади.

Таниқли фольклоршунос О.Сафаров саломномахонлик Бухоро никоҳ тўйлари силсиласида алоҳида ўрин эгаллашини ва маросимнинг оғзаки айтим қисмини ташкил этишини, ижтимоий-ахлоқий мотивга суғорилган қўшиқ сифатида ижро қилинишини, унда янги оила қураётган ёшларга оилавий ҳаётнинг муқаддаслигини ифодаловчи маънавий-диний сабоқ берилишини, пировард-оқибатда у оила мустаҳкамлигини таъминловчи ахлоқий омил вазифасини ўташини, "Саломнома" ўқилгач, келин-куёв чимилдиққа олиб кирилишини айтади[5, 93-94].

Фольклоршунос Р.Қодиров Қашқадарё тожиклари фольклоридан "Саломнома" қўшиғининг 117 мисрадан иборат икки вариантини ёзиб олиб, "Фольклори тожикони водии Қашқадарё" тўпламига киритган[7, 305-310]. Шунингдек, Р.Ражабий "Саломнома" қўшиғининг диний мазмунга эга 30 байтдан иборат намунасини Китоб тумани тожиклари фольклоридан ёзиб олиб, "Намунае чанд аз фольклори тожикони Шаҳрисабзу Китоб" тўпламида чоп эттирган. Айнан мазкур қўшиқ шакли, услуби, тасвир объекти, ғоявий мазмуни ва ижро тарзи жиҳатидан бошқа шу типдаги "Саломнома" қўшиқларидан жиддий фарқланиб туради:

Боиси эҳоди олам омадӣ эй нури ҳақ,
Ояти "табро" омад аз ҷамолат як варақ.

Булбулон хонанду васфаш дар гулистон як сабақ,

Ас-сари ангушти худ курси қамарро кард (шар) табақ[4, 105-106].

(Мазмуни: "Эй ҳақ нури, оламни яратиш учун келдинг, сенинг жамолингдан бир варақ "табро" ояти келди. Булбуллар унинг гулистон боғидан сабоқлар олган. Ул зот ўзининг бир ишораси ила ойни табақ мисоли тасвирлади ва Ассалоту вассалом, эй сайиди хайрул башар).

Кўринадики, "Саломнома" типдаги қўшиқлар алоҳида муайян бадиий тизим бўлиб, уларга хос хусусиятларни атрофлича, кенг миқёсда тадқиқ қилмоқ зарур.

"Саломнома" қўшиғи Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз, Китоб туманларида "Юз кўриш" ("Юз кўрди") маросими, Деҳқонобод, Қамаш, Ғузор, Косон туманларида "Келинсалом" маросимида ижро этилади. Бу хусусда фольклоршунос Р.Қодиров: "Бу маросим никоҳдан кейинги дастлабки кунларда ташкил этилади", – деб таъкидлайди. – Бунда аёллар иштирок этиб, келиннинг юзини кўради. Мазкур маросимнинг тартиби тарихий нуқтаи назардан ҳамма жойларда бир хил эмас. Масалан, Косонда никоҳнинг эртаси куни аёллар давра олиб, тикка турадилар. Ходима аёл эса чимилдиқдан келинни чиқариб, анъанавий тўй қўшиғи – "Саломнома"ни айтади"[6, 73].

"Саломнома"нинг вужудга келиш тарихи ва шаклланиши аслида қўшиқнинг мазмун-мундарижасидан маълум бўлади. Мазкур қўшиқ Ўрта

Осиё халқлари ислом динини қабул қилишидан кейин вужудга келган ва, айниқса, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё тожиклари тўйларида алоҳида ўринга эга. Гарчи "Саломнома" кўшиғи бошидан-охиригача ислом дини, Оллоҳ ва пайғамбарга ҳамду сано ва наътлар ўқиш билан боғлиқ бўлса-да, муайян даврларда тадқиқотчилар уни замон талаби ва тақозоси билан шўравий мафкура нуқтаи назаридан таҳлил этишга ҳам мажбур бўлишган. Жумладан, Ф.Зеҳниеванинг таъкидлашича: "кўшиқнинг узун ва зерикарли диний мазмунга эга бўлган қисмини ташлаб, келин-куёв тавсифи ва шодиёналикни ифодаладиган қисмини танлаб айтирдилар"[2, 103].

Бундан хулоса шуки, тадқиқотчилар кўшиқни бошидан-охиригача тадрижий равишда эмас, умумий тарзида таҳлил этганлар. Шунингдек, кўшиқнинг айрим қисмлари айтувчилар томонидан ҳаёт тақозосига кўра "янгилик"лар киритилган ҳолда атайин бузилган. "Кўшиқда унинг ижодкорлари унга янги мазмун киритиб, янги ҳаёт, шўролар замонини тараннум этадилар"[2, 103].

Бизнингча, шўролар даврини васф этувчи бандлар замон талабига мутаносиб равишда бу турдаги кўшиқларга сунъий равишда кейинги даврларда киритилган. Зеро, у даврларда кўшиқнинг асл вариантини ижро этиш, миллий қадриятлар ва диний анъаналарга юзланиши имконсиз эди.

Н.Маъсуми "Саломнома"га доир илмий қарашларини қуйидагича баён этади: "Саломнома" кўшиғини айтувчилар динга қатъий ишонганликлари боис тўй маъракаларида "тўйни худо инояти" сифатида тарғиб қилишган ва ёшлар тақдирини бевосита диний ғоялар билан боғлиқ ҳолда тавсифлаб кўрсатишган"[3, 43-44].

"Саломнома"да келин-куёв образини яратиш, уларни таъриф-тавсифлаш билан биргаликда бу ёшларнинг бахт остонасидан қадам қўйишига сабабчи ва мададкор бўлган устозлари, яқинлари, элу ҳеши самимий ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олинади. Уларнинг келин-куёв ҳаётида муҳим ўринга эга инсонлар экани эътироф этилади. Шу асосда ёшлар бу мўътабар инсонларнинг ҳурматини доимо ўрнига қўйиши лозимлиги вазифаси улар зиммасига юкланади. Мана шуниси билан "Саломнома"лар тарбиявий моҳият касб этиб, халқнинг маънавий ва ижтимоий ҳаётида муҳим ўрин эгаллаган ва миллий қадриятлар тизимидан мустаҳкам жой олган.

Хуллас, Қашқадарё воҳаси тожикларининг тўй маросими кўшиқлари ўзига хос тизим сифатида шаклланган бўлиб, унда анъанавий ёр-ёр, келинсалом кўшиқлари қатори "ҳинобандон" ва "саломномахонлик" сингари ўзига хос поэтик айтимлар ҳам кенг тарқалган.

Адабиёт:

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кулоб. – Душанбе: Дониш, 1963. – 250 с.
2. Маъсуми Н. Фолклори тоҷик. Нашри дуюм. – Душанбе, 2005. – 206 б.

3. Зеҳниева Ф. Сурудҳои маросимии тӯи тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 1978. – 156 с.
4. Раҷабӣ Р. Намунае чанд аз фольклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб. – Душанбе: “Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ”, 2001. – 130 с.
5. Сафаров О. Болаларни эркаловчи ўзбек халқ кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1983. 183 б.
6. Қодиров Р. Фольклори маросими тореволюционии тоҷикони водии Қашқадарё. – Душанбе, 1963. – 148 с.
7. Қодиров Р., Аҳмадов Р. Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё. Ҷилди 3. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 402 с.

INNOVATIVE
WORLD